

Izvorni znanstveni članak

UDK 261.5:371(4)](091)
282:371(4)](091)
371(4)(091)

MARKO PRANJIĆ

Uloga Katoličke crkve u stvaranju zapadnoeuropskog školstva

Crkva kao ljudska zajednica već od svojih ranih početaka nije mogla biti ravnodušna prema kvaliteti svoga članstva. Nastala je u vremenu kada helenistička kultura sebe smatra jedinom pravom, uzvišenom i vrijednom svake pažnje, a sve druge smatra barbarskima, pa i onu rimsku, koja joj se snagom mača a ne mudrosti nametnula: "Graecia captaferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio" (Zarobljena Grčka zarobila je nekulturnog pobjednika i unijela umjetnost u surovi Lacij).¹

Doduše, njen osnivač, Isus iz Nazareta, nije išao za tim da njegova zajednica bude društvo probranih, visoko naobraženih i profinjenom kulturom duboko prožetih ljudi,² ne zato što bi u tome vidio neko zlo,³ nešto što bi se izravno protivilo njegovu nauku, nego zato što se većina njegovih suvremenika služila potonjim kao nadomjeskom iskonske ljudske potrebe za Bogom.⁴ To je uostalom kod mnogih sačuvano i do dana današnjega: znanje, civilizacija, progres, kultura kao alternativa umjetno, ili u nuždi, stvorene potrebe za Bogom.⁵

U ZAGRLJAJU POSTOJEĆIH KULTURA

Potičući iz židovske sredine gdje je školovanje bilo visoko vrednovano,⁶ okružena helenističkom odnosno rimskom kulturom⁷ i na neki način njome izazivana, prva kršćanska zajednica nije mogla ostati indiferentna na te poticaje, niti ih je smjela obezvrijediti. Jedno je ipak bilo problem: Je li nova, Kristova "nauka", koja je očaravala svojom jednostavnošću, privlačila svojom konkretnom korisnošću te fascinirala svojim obećanjem,⁸ apsolutno kompatibilna s postojećom, dotadašnjom mudrošću? Može li se biti Kristov sljedbenik, a i dalje ostati aristotelovac, platonovac, sokratovac pa čak i radikalni sljedbenik Mojsijeva zakona na kojem je počivalo židovstvo?⁹ Treba li i dalje pohađati dotadašnje škole i usvajati postojeću mudrost ne mareći za Kristovu novinu? To je bila dilema koja se snažno postavljala i beskompromisno nametala Kristovim sljedbenicima.

Kao i kod svih drugih začetaka, i ovdje su se, s jedne strane, osjećali draž novine i potreba da se nešto poduzme kako bi se osigurao život,¹⁰ ali, s druge strane, i određena nemoć zbog nedostatka strukture, društvene profilacije, opće prihvaćenosti, čime bi mu se garantiralo ravnopravno mjesto.¹¹ Da se ne bi samo zbog toga lišili rascinantne novine, članovi Kristove zajed-

- 1 KLAJČ, B., *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb 1972, str. 468.
- 2 Usp. 1 Kor 3,19; 1 Kor 1,22; 1 Kor 2,4-5.
- 3 Zacijelo je i među apostolima, Isusovim najbližim suradnicima, bilo ljudi primjerne kulture, kao što su primjerice bili sv. Luka (za kojega crkvena tradicija smatra da je bio liječnik) ili sv. Jakov, brat Ivanov (koji je ne samo u crkvenoj zajednici nego i izvan nje uživao velik ugled kao odmjeren i mudar čovjek).
- 4 Usp. 1 Kor 1,18-23; 2,14; 3,19.
- 5 Na tome su nikli cijeli politički sustavi odnosno razna filozofska usmjerenja koja su, uz ono pozitivno što su donijela čovječanstvu, zacijelo imala i veoma negativne posljedice po to isto čovječanstvo. Otklanjanje Boga iz ljudske zajednice, pa i uime znanosti odnosno samog čovjeka, veoma često se osvećuje čovjeku. Sami smo bili svjedoci takvoga "znanstvenog" i društvenog uređenja.
- 6 Židovi su imali cijele škole i u njima renomirane učitelje, koji su se bavili proučavanjem Zakona i koji su obnašali visoke funkcije u vođenju države, naroda i vjermičke zajednice. Zvali su se "rabini" - učitelji. Usp. Iv 3,10; Lk 5,17; 1 Tim 1,7; Heb 5,12; Mt 10,25; Lk 6,40. I Isusa su, što zbog njegova znanja što zbog njegovih sljedbenika, nazivali učiteljem. Usp. Mt 8,19; 12,38; 22,36; Mk 12,19; Lk 20,21; Iv 1,49.
- 7 Palestina je u to vrijeme pod rimskom dominacijom preko koje se šire jezični, civilizacijski i kulturološki utjecaji na Židove. Grčka je svojom stoljetnom mudrošću i trgovinom već odavno u tim krajevima.
- 8 Usp. Dj 2,14-42; 1 Kor 2,9; Dj 5,29.
- 9 Usp. Dj 11,1-11.
- 10 Od početka se u Crkvi zastupa mišljenje da je Kristov dolazak vrhunac onoga što je Bog mogao reći čovjeku; da je zapravo s njim, ili bolje rečeno, s posljednjim njegovim apostolom, završena novozavjetna objava; da neposredno poslije toga slijedi njegov skori dolazak u slavi kada će njegovi pristalice i sljedbenici biti nagrađeni, a protivnici i kontestatori kažnjeni i odbačeni. Kod nekih je to stvorilo i osjećaj da je nepotrebno poduzimati bilo što što bi moglo produžiti postojeci eon. Istini za volju, povod ovom mišljenju bile su i neke izjave njegovih apostola koje su u zajednici bile krivo shvaćene ili krivo interpretirane. Usp. Iv 8,21; 14,3.
- 11 Bilo je teško očekivati da se odmah u početku stvori struktura koja će garantirati teoretsku utemeljenost i besprijekornu praktičnu primjenu

nice pokrenuli su svoje kreativne snage. I dalje se pohađaju iste škole, i dalje se vrednuje grčka kultura, i dalje se iščitavaju grčki i rimski klasici, ali sada s određenom svrhom: da omogućće što dublje poniranje i shvaćanje novine koja ima začetke u povijesti.¹² To su začeci onoga što ćemo kasnije nazvati crkvenim školama.

Kako je konkretno došlo do njih? Niti jedna do tada postojeća odgojno-obrazovna ustanova nije mogla u cijelosti zadovoljiti potrebe novonastale vjerničke zajednice.¹³ Najednom su se u krilu čovječanstva našli sadržaji koji su zahtijevali promišljanje postojećeg. S jedne strane, bi su plod objave, dar s neba,¹⁴ ali su s druge pretpostavljali i potrebu da se čovjeka pripremi za primanje takvog dara.¹⁵ To hoće reći da prva crkvena zajednica, ne sporeći Bogom datu stvarnost, shvaća i vrijednost odnosno potrebu vlastita rada, nastojanja, zalaganja, nasuprot inertnom čekanju i pasivnom predanju da se stvar dogodi sama po sebi. Od nečega što je na početku bilo prihvaćeno i prakticirano samo kao prigodni navještaj, kerygma,¹⁶ u svrhu pobuđivanja interesa za Kristov događaj, polako ali sigurno se prelazi na usustavljanje i profiliranje nove "nauke" koja će postupno dobivati i svoje, u embrionalnom smislu, školske profile.

ŽIVI SVJEDOCI

Sve dotle dok su se u zajednici kretali živi svjedoci Kristova događaja,¹⁷ nije se osjećala potreba za nečim sustavnim. Njihova prisutnost bila je utjelovljena škola, putujuća "nauka", koja je, više živim svjedočenjem nego nekom sustavnošću, zadovoljavala sve one koji su se zanimali za taj fascinantni događaj. Potreba za zapisom bila je skromna tako da se tek dvadesetak, ako ne i više godina poslije Kristove smrti pojavljuju prvi zapisi o onome što je on radio i naučavao.¹⁸ A Evanđelja će nastati još kasnije, negdje između sedamdesetih i devedesetih godina novovjekovnog brojanja.¹⁹

Po nestanku posljednjega živog svjedoka, sv. Ivana Evanđeliste, negdje stotih go-

dina nakon Kristova rođenja, Crkva sve više tendira ka sustavnom profiliranju

---

novoj "nauci". Zato kršćanstvo, kao i svaka druga novina, u početku kod nekih nailazi na nerazumijevanje i porugu pa čak i zabrane i progonstva, što iz neznanja a što iz izravne oporbe protiv bilo kakve promjene na religijskom području.

- 12 Općenito je mišljenje kod prvih kršćana da je sve ono što je prethodilo dolasku Kristovu na neki način bila njegova priprava pa se u svim važnim povijesnim događajima vidi njegovo predskazanje. Tako će se starozavjetni spisi iščitavati u svjetlu ovog uvjerenja; starozavjetni ljudi postat će Kristovi prototipovi; događaji su aluzije na ono što će on učiniti kao mesija odnosno kao pantokrator.
- 13 Grčka filozofija ili, bolje rečeno, filozofije, te škole koje su nastajale iz njih, nisu mogle obuhvatiti novonastalu stvarnost i racionalno je interpretirati na zadovoljavajući način, onoliko koliko je to bilo moguće razumu. Židovstvo, kao izravni korijen kršćanstva, vezalo se isključivo na Zakon kao vrhovno mjerilo međuljudskih odnosa, a i samog odnosa prema Bogu. Kristovska ponuda je nadilazila i jedno i drugo: filozofiju koja je na momente završavala u sterilnom ljudskom umovanju, a i Zakon za koga se vidjelo da ne može iskupiti i osloboditi čovjeka. Očito se osjećala potreba za nečim novim što će koliko-toliko moći zadovoljiti intelektualne i duhovne prohtjeve u novonastaloj situaciji.
- 14 Događaj Isusa Krista je, prema tradiciji Crkve, izvanredni događaj, striktno vezan uz Božji zahtjev u ljudsku povijest, a izraz je sveotkupiteljske volje Očeve. Usp. Iv 1,9-18.
- 15 Premda u crkvenoj teologiji nikad nije zastupano mišljenje da se čovjeka može pripremiti za primanje dara na takav način da priprema bude svojevrsna ucjena, uvjetovanje Darovatelja, ipak se nije obezvređivalo ljudski doprinos. Naime, jedno je jasno, Bog je vjeran svome obećanju. On se vezao da će se priopćiti čovjeku, da će mu se darovati, ali bez nametanja i prisile. Zato manjkavosti koje bi mogle nastati u ovom procesu ne treba pripisivati Bogu, nego ljudskom nehtijenju iz kojega onda proizlazi i neadekvatnost.
- 16 Ovim pojmom je definiran prvi, osnovni, najizvorniji sadržaj kršćanskog navještaja. Ovako ga definira sv. Pavao: "Doista, predadoh vam ponajprije što i primih: Krist umrije za grijeha naše po Pismima; bi pokopan i uskrsnu treći dan po Pismima." (1 Kor 15,3-4)
- 17 To je vrijeme apostola i onih koji su izravno poznavali apostole (postapostolsko vrijeme), do poprilici druge polovice drugog stoljeća.
- 18 Među prvima nastale su neke Pavlove poslanice, i to u razdoblju između 50. i 60. godine, kao što su 1. Solunjanima i Galaćanima, te 1. i 2. Korinćanima, Filipljanima, Rimljanima i Filomenu.
- 19 Konkretno, Marko sedamdesetih godina, Matej, Luka i Djela apostolska osamdesetih, a Ivan devedesetih godina.

svoga nauka, nešto zbog pojave krivo-vjernika,²⁰ koji su na svoj način interpretirali Kristov događaj dajući mu tako neortodoksni značaj, a više zbog naglog prilaznja novih sljedbenika koji su htjeli postati njegovim "učenicima".²¹

Prvo sustavno poučavanje²² događa se u krugu liturgijske zajednice, neposredno prije slavljenja euharistije odnosno u njenom krugu, predsjeda mu apostol, učenik, svjedok, a sastoji se od iščitavanja starozavjetnih tekstova kao alegorijskog navještaja Kristova dolaska, odnosno pripovijedanja izravnog iskustva s njim kako bi se zajednica prepoznala kao ona koja je okupljena u njegovo ime i, slijedeći njegov primjer "lomljenja kruha", na nov način izravno komunicirala s njim.²³ Dok je govor bio razumljiv, a poruka besprijekorno zahvaćala onoga kome je bila namijenjena, dotle se nije niti osjećala potreba da se čini išta drugo. Navještaj, poziv na sjećanje i želja da se obnavlja i čini ono što se činilo s Kristom i u njegovu društvu čuvalo je na okupu njegovu zajednicu i one koji su joj se u početku pridruživali. Sve do polovice drugog stoljeća, do tzv. postapostolskog vremena, ovo je bila redovita crkvena praksa "školovanja" njenih članova. Potom se sve više uviđa potreba za nečim što će pratiti izravno svjedočanstvo ili uspomenu na Krista. Izazov tome bio je i milje unutar kojega se kretalo mlado kršćanstvo.²⁴ Jeruzalemska je zajednica sve do Kristove smrti i progonstva koje je nastalo neposredno poslije nje bila sigurna da svi oni kojima se ona obraća putem navještaja, shvaćaju i razumiju (ali ne nužno i prihvaćaju!) o čemu je riječ, jer su ljudi bili svjedoci onoga što se događalo u Jeruzalemu. Slučaj nije bio identičan u dijaspori, gdje se tek iz kazivanja protjeranih ili pobjeglih moglo nešto čuti ili naslutiti o onome što se zbivalo u Jeruzalemu.²⁵ U tom smislu sv. Pavao je prvi neizravni svjedok, koji ipak sebi pripisuje naslov apostola,²⁶ ali po drugoj liniji, te sustavnim propovijedanjem, izravnim svjedočenjem, promiče Kristovu nauku među "poganima".²⁷ Još uvijek se tu ne može govoriti o nekoj školi premda postoje određeni elementi koji su svojstveni

školi kao što su: naslovnici-učenici, sadržaji, pa i same metode.

ALEKSANDRIJSKA ŠKOLA

Prva kršćanska škola zaživjela je u prostorima koji su bili nešto dalje od Jeruzalema, što je i razumljivo. Smjestila se u mediteranskom priobalju, u blizini ušća rijeke Nila, tamo gdje se događao život, u egipatskom gradu Aleksandriji. Po njemu će dobiti i naziv pa će u povijest ući kao *Aleksandrijska škola* odnosno *Didaskaleion*. Tu je, prema jednoj antičkoj legendi,²⁸ boravio evanđelist Marko pa su, hodajući njegovim

-
- 20 Već je u prvoj Crkvi, a i izvan nje, bilo onih koji su sumnjali u Kristovo božansko podrijetlo, odnosno njegovu ljudsku narav, njegovo mesijanstvo i uskrsnuće, te nisu bili mali sporovi koji su se oko toga vodili.
- 21 Dj 2,41 kažu da se samo u jednom danu, neposredno nakon Duhova, pridružilo Crkvi oko tri tisuće duša. Nova vjera je zacijelo imala u sebi nešto privlačno, što je kod ljudi izazivalo ne samo radoznalost nego i iskrenu želju da se postane članom, bilo iz svijesti o iskupu krivnje za smrt Kristovu, bilo iz iskrene želje da se postane dionikom svih onih dobara koja je nova vjera promicala.
- 22 Poučavanje, navještaj, evangelizacija, prvi susret s Radosnom viješću, bez posebne sustavnosti, nego vezano uz konkretnu ljudsku situaciju, događao se za vrijeme putovanja ili pak na otvorenim trgovima, sakupljalištima ljudi, te u drugim prigodnim situacijama. Usp. Dj 8,5-40; Dj 17,17; Mk 6,56.
- 23 Usp. Dj 20,7.42.46; Lk 24,35.
- 24 Židovska, grčka i rimska sredina nisu s oduševljenjem prihvaćale vijest o Isusu Kristu, mesiji, Božjem Sinu koji je bio sramotno osuđen, pogubljen na drvu križa, a onda, prema iskazu njegovih sljedbenika, uskrsnuo. Za mnoge je to bilo nerazumljivo, za druge sramotno, za treće sablazan, za četvrte fantazija. Usp. 1 Kor 1,22-24.
- 25 Tako u Antiohiji, Rimu, Tarzu, Kapadociji, Makedoniji i drugim krajevima, o čemu svjedoče pojedini novozavjetni spisi.
- 26 Usp. Rim 1,1; 11,13; 1 Kor 1,1; 9,1; 2 Kor 1,1; Ef 1,1; Kol 1,1.
- 27 Riječ *poganin* najvjerojatnije dolazi od imenice "pagus" što znači selo. Ljudi koji su živjeli daleko od Rima i drugih većih središta, zvali su se pagani. U doba kada se kršćanstvo stalo naglo širiti i gotovo prodrlo u sve predjele, najzabitnija sela najduže su mu se odupirala. Tako je riječ *paganus* postala istoznačnicom za čovjeka koji nije kršćanin.
- 28 Usp. *Hist. Eccl.*, 2,16.

stopama u iskrenoj želji da se nastavi započeto djelo, njegovi sljedbenici osnovali tzv. *katehetsku školu* - Tes katehezeos didaskaleion za odgoj katehuma, koja se kasnije pretvorila u centar filozofskih i teoloških studija.²⁹ *Svoje zlatno doba je doživjela u vrijeme Klementa Aleksandrijskog*³⁰ i velikog Origena,³¹ od poprilično 180. do 230. godine našeg brojanja, što će reći da je kršćanska škola stara ni više ni manje nego 18 stoljeća ili, još preciznije, oko 1820. godina. Temelj Origenove kulturne djelatnosti bilo je poučavanje u školi koje je, za razliku od Klementova, bilo utemeljeno na sustavnom tumačenju Svetog pisma. Origen je zahtijevao da tome poučavanju prethodi pripralni tečaj u kojem su učenici učili osnove glavnih grčkih filozofskih struja, ponajprije platonizma i stoicizma, budući da ih je držao korisnima za uvođenje u duboko proučavanje Svetog pisma. Cjelokupna njegova nastavna osnova počiva na filološkoj ocjeni biblijskog teksta, što je predstavljalo novost u tadašnjoj kršćanskoj sredini. Maksimalno se trudio da iznađe ispravno, kritičko iščitavanje biblijskog teksta. U tom smislu on vidi dvije razine tumačenja svetog teksta, što odgovara dvama platonovskim razinama stvarnosti. Prvo tumačenje je literarno, ograničeno na područje osjetilne stvarnosti, a ima zadatak da egzegeta uvede u više, duhovno tumačenje, koje odgovara razini razumljive stvarnosti. Prijelaz se događa pomoću alegorijske metode, koja je od početka poznata u Crkvi, ali ju je Origen usavršio i redovito primjenjivao na sav biblijski tekst, starozavjetni i novozavjetni. Prema Origenu, osjetilne stvarnosti su stvarne, ali su i simboli duhovne stvarnosti. Istinska korist koju kršćanin treba izvući iz proučavanja Svetog pisma sastoji se osobito u tom duhovnom shvaćanju koje mu pomaže da se sve više odijeli od osjetilnih stvarnosti kako bi sve više prionuo uz božansku stvarnost, koja je čisti duh.

Origenov pristup predstavljao je nešto novo i veliko u tadašnjem kršćanskom svijetu, premda je u kulturnom smislu bio nedostatan profiliran da bi mogao konkurirati. Tako se s jedne strane objašnjava velik uspjeh što ga je imao u intelektualno priprav-

ljenim i zahtjevnim sredinama, a s druge strane protivljenje koje je izazvao ne samo u pučkim sredinama, nego i u višem staležu gdje se često smatralo da je nova vjera nespojiva s grčkom kulturom. Odatle i pritužba na Origena da je previše popustio Platonu, da je pretjerao u alegorizaciji svetog teksta.³²

Kad je pak riječ o posve praktičnom funkcioniranju *Aleksandrijske škole*, onda možemo reći da nam u sačuvanim zapisima nije ostalo pribilježeno gdje su se održavala predavanja, je li postojala za to posebno namijenjena dvorana, jesu li se predavanja

29 Usp. LAENG, M. (izd.), *Enciclopedia pedagogica*, 2. vol., Editrice La Scuola, 1989, stupac 3808.

30 Ne zna se točan datum njegova rođenja. Mnogi pretpostavljaju da je atenskoga podrijetla i da se rodio oko 150. godine, a umro oko 215. Napisao je toga poprilično, a pisani radovi mu se u velikom dijelu odnose na katehetsku problematiku. Tako se npr. njegovo djelo *Pedagogus* bavi nedavno krštenom osobom koju nastoji uputiti u moralni život. Njegova druga preokupacija jest odnos između vjere i gnoze. Djela su mu dobro dolazila onima koji su htjeli produbiti svoju vjeru na doktrinalnom i kulturnom planu. On djeluje u sredini gdje su gnosticima imali velik utjecaj, a njegova je namjera suprotstaviti se tome utjecaju koji je bio osobito jak na kršćane visoka društvenog i ekonomskog položaja.

31 Rođen je u Aleksandriji oko 185. godine, a umro 254. Čovjek široke kulture i pronicljiva duha. Već u 18. godini života postao je učiteljem na Aleksandrijskoj katehetskoj školi, a njegova elokvencija, oštrina duha, argumentiranost ideja fascinirala je suvremenike bez obzira na vjersko opredjeljenje. Zbog toga je sebi na istoj školi osigurao poučavanje na višoj razini. Zbog nesuglasica s biskupom Demetrijem napustio je Egipat i nastanio se u Cezareji Palestinskoj, gdje je nastavio poučavati i propovijedati. Njegova velika literarna djelatnost očitovala se osobito u tumačenju Svetog pisma. Zbog stalnog kretanja među gnosticima, a vjerojatno i negdje u dubini duše sklon njihovu nauku, i on dijeli poučavanje na dvije razine: ono za jednostavne i ono za savršene, što očito ima korijenje u platonovskom poimanju čovjeka. Jednostavni su oni koji ostaju u području tjelesne stvarnosti, savršeni su oni koji se znaju uzdići od osjetne stvarnosti do razumne i duhovne. Iskrena mu je namjera bila pridobiti za Crkvu ljude visokoga društvenog položaja koji su osjećali utjecaj gnostičkog intelektualizma.

32 U ovom izlaganju Origenove koncepcije teološkog studija te njegova interesa za grčke klasike i njihove postavke isključivo sam se služio tekstem *Religijsko-pedagoško katehetsko leksikon*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1991, str. 549-550.

nudila u obliku konferencija ili su pak već postojali neki kurikulumi i programi. Zna se ipak da je *Didaskaleion* bila škola izravno ovisna o biskupu, koji je imenovao, odnosno u pojedinim slučajevima povlačio imenovanje kateheta, kome su pak pomagali njegovi učenici, asistenti.³³

Didaskaleion su pohađali muškarci i žene, kršćani i nekršćani,³⁴ ali ljudi određene kulture ili, bolje rečeno, ljudi koji su željeli steći određenu kulturu. Tu su se u svjetlu grčkih i rimskih klasika, pozivajući se na provjerena načela njihovih filozofskih postavki, udarali temelji suvremenoj crkvenoj filozofsko-teološkoj školi, koja je preteča *kršćanskom sveučilištu* srednjeg vijeka.³⁵ Oko nje su se okupljali najveći umovi tadašnjeg kršćanstva, a oni bolje stojeći stavljali su joj na raspolaganje pisare, stenografe, kaligrafe.³⁶ Neki kateheta su bili i ostali kršćani laici, a neki su postali svećenici i biskupi.³⁷ Osnova ovoga ranokršćanskog studija bila je didaktika kojoj je slijedila fizika, etika, teologija i Sveto pismo.³⁸ Didaktičke postavke nisu se puno razlikovale od onih koje su bile prakticirane u grčko-rimskim školama, a filozofija Klementa Aleksandrijskog i Origena odlikovale su se visokim vrednovanjem i pomirljivošću s onim što je namrla grčka i rimska tradicija kao najbolje plodove svog filozofskog umovanja. Sve se to događalo u gradu prepoznatljivu po svojoj visokoj kulturi, ali u isto vrijeme otvorenu grčkom, rimskom, židovskom i kršćanskom utjecaju, gradu koji se nadahnjivao platonizmom i neoplatonizmom. Na prvome crkvenom filozofsko-teološkom učilištu u tom gradu, njegov vrsni profesor Klement Aleksandrijski izradio je teoretski sustav paralelizma između starozavjetne objave i ljudskoga zdravog umovanja, koji je sažeo u teorem: "Ono što je Zakon bio za Židove, to je filozofija bila za Grke sve do Kristova dolaska."³⁹ Tako njegovo filozofsko promišljanje dovodi do zaključka da grčka filozofska misao ima korijene u starozavjetnoj objavi te da se hermeneutičkom alegorijskom metodom može doći do zaključka kako se ta dva svijeta slažu a ne razilaze, što je za mnoge bilo veliko iznenađenje onoga vremena.⁴⁰

Didaktička koncepcija ove prve crkvene škole nije se, dakle, u bitnome razlikovala od tada važeće didaktike grčko-rimskih škola, a Klementova i Origenova filozofija išle su za sintezom, za pomirljivošću klasike s novim, kršćanskim nazorom. Tumačenje pak Svetog pisma kroz prizmu simbolike veliki je dobitak za kršćansku misao te je u kršćanstvu dugo slovio kao pouzdan pristup svetopisamskim tekstovima.⁴¹

Nešto ranije, a naročito u vrijeme dok se u Aleksandriji udaraju temelji crkvenom školstvu, u njoj samoj, a i drugdje po kršćanskom svijetu, sve se više širi pokret nazvan *katekumenat*.⁴² Što je to i o čemu je

33 Tako su nam poznata imena Pantena, Klementa Aleksandrijskog, Origena, Herakla, Dionizija, Teognosta i Petra Mučenika.

34 Usp. LAENG, M., *nav. dj.*

35 *Isto.*

36 Tako je postupio neki bogati Ambrozije prema slavnom učitelju Aleksandrijske škole svećeniku Origenu.

37 Usp. *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. I., str. 323.

38 Usp. LAENG, M., *nav. dj.*

39 *Isto.*

40 Na taj način, barem za neke, prevladan je nepremostiv ponor između kršćanstva i klasicizma, a novi je vjerski nazor na svoj način stekao pravo građanstva.

41 I danas je prakticiraju neki egzegeti, naročito kad je riječ o nekim dosta nerazumljivim biblijskim mjestima. Za neke od njih cijelu knjigu *Pjesma nad pjesmama* treba gledati kao simboličko predskazanje ljubavi između Krista i Crkve, premda je očito da je ovdje riječ o ljubavi dvaju ljudskih bića.

42 Izraz "katekumenat" sastoji se od korijena *katekumen* i nastavka "at". Otrpve se vidi da to nije izvorna latinska riječ. To je zapravo tuđica, nastala od grčkog glagola "katehein", koji se pak sastoji od dva dijela: "kata", što znači "odozgo", i "ehein" sa značenjem zvučati. Korijenski "katehein", prema tome, znači "odozgo odzvanjati", "odjekivati" ili "rasprostirati jeku". Međutim, "katehein" uskoro stječe i izvedena značenja. Ponajprije i posve općenito znači "donijeti vijest", "izvijestiti", "priopćiti", "dočuti", "saznati". Postupno počinje značiti i upućivanje u osnove ili počela nekog znanja ili umijeća pa će mu se brzo početi pripisivati značenje "poučavati" i "upućivati". Riječ gotovo otrpve doziva u pamet nastavu i školsko obrazovanje što asocira na učitelja i učenika. Između njih se kao jeka izmjenjuju riječi i misli: učenik pita, učitelj odgovara. Sve to stvara dojam stanovitoga buma,

riječ? To je dosta složena i vjerojatno zbog toga u svim krajevima svijeta nejednaka pojava,⁴³ u čemu se uostalom slažu i crkveni povjesničari. Pa ipak, bez obzira na vrijeme i mjesto gdje se pojavljuje, prepoznatljiv je po mnogim zajedničkim crtama koje odaju začetke nastajanja crkvenog školstva striktno vezanog uz pripremu na sakramentalni život.⁴⁴ On je zapravo crkvena ustanova, što znači da ga je crkvena vlast odobrila, a začeci mu sežu do posljednjih desetljeća drugog stoljeća.⁴⁵ Brzo se proširio po svim crkvama tijekom trećeg stoljeća, odnosno u prvoj polovici četvrtog, kako bi se u drugoj polovici istog stoljeća znatno preobrazio, a onda počeo jenjavati. Nestao je iz Crkve koncem sedmog stoljeća. Svrha mu je bila "zajednički pripremiti odrasle osobe koje su očitovale namjeru da se obrate na kršćanstvo, bilo da upotpuni njihovo obraćenje s obzirom na pravovjerje i pravilno djelovanje (ortopraksu) bilo da ih pripremi na sakramente koji uvode u kršćanstvo (krštenje, potvrda, euharistija). Sredstva za postizavanje toga cilja sastojala su se od usklađenog i sustavnog niza pouka (nazvanih "kateheze") te ujedno bogoštovno-liturgijskih čina (polaganje ruku, zaklinjanje itd.), a sve je bilo popraćeno zahtjevnim vježbanjem u kršćanskom životu."⁴⁶

Koncem trećega, a naročito početkom četvrtog stoljeća, kršćanstvo stječe sve veću popularnost s obzirom na druge tadašnje religije u Rimskom Carstvu. Milanskim ediktom⁴⁷ cara Konstantina 313. godine ono će dobiti ne samo sva prava, nego će malo-pomalo postati i državnom religijom. Nikakvo čudo što je taj potez rimskog vlastodržca ponukao mnoge da izblizega prouče kršćanstvo kao nešto što bi u datim momentima moglo biti i unosno ili barem poen više za pojedine državne funkcije. Slično kao i u našim današnjim vremenima, svatko je, na svoj način, pripisivao sebi određene zasluge za promicanje nove vjere i "prao se" pred drugima da je tu i tamo i u "starim nevaljalim vremenima" bio sklon onome što je danas postalo unosno, a prije bilo kamen spoticanja, predbacivanja i javnih osuda. Povijest se ponavlja. "Nihil novi sub sole!"

Crkva, pak, s obzirom na ovu činjenicu nije mogla stajati skrštenih ruku i gledati kako se omasovljuje a da ljudi ne spoznaju o čemu je zapravo riječ, što ostavljaju, a čega se prihvaćaju. Tako se, malo-pomalo, intenzivira proces koji će imati glavni zadatak pomagati ljudima ne samo da izblizega, iz usta kompetentnih ljudi, upoznaju kršćanstvo, nego da ga i okušaju prije nego što se za nj definitivno opredijele.⁴⁸ Stvara se, dakle, u doslovnom smislu riječi, kršćanska škola, škola koja će omogućavati

buke, zova i odaziva. Zato je bilo gotovo neizbježno da se obrazovno djelovanje označi glagolom "katehein".

- 43 Ovisila je o vjerničkom miljeu, o duhovnim, intelektualnim i moralnim kvalitetama kandidata, o društvenoj situaciji u kojoj se postajalo vjernikom, o tome koliko je bila sklona odnosno nesklona ovom procesu.
- 44 Trebalo bi, dakle, razlikovati katekumenat kao isključivo crkveno nastojanje oko odgoja i obrazovanja kandidata od filozofsko-teološkog učenja koje cjelokupni proces stavlja na razinu sustavnog i znanstvenog. Oba ova procesa imaju puno dodirnih točaka, ali i nečega što ih, na neki način, čini samostojnima.
- 45 Ovim nije rečeno da on kao takav ne seže sve do prvih početaka nastajanja Crkve. Naprotiv. Već u prvom stoljeću nailazi se na brojne tragove ozbiljnih pokušaja kršćanske zajednice da se uvjeri u iskreno obraćenje onih koji traže krštenje. Crkva, kao uostalom i vjernička zajednica iz koje je potekla, židovstvo, nadahnjuje se na provjerenoj praksi pripuštanja novih članova, zahtijevajući od njih vrijeme pripreme i jamstvo. Jamstva daju oni na čiju riječ su zaželjeli da se pobliže upoznaju s kršćanstvom. Otuda potječe i kršćansko kumstvo.
- 46 GROppo, G., *Katekumenat (antički)*, u: Pranjić, M. (prir.), *Religijsko-pedagoško katehetski leksikon*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb 1991, str. 363.
- 47 Pod ovim je nazivom u crkvenoj povijesti poznat religijsko-politički program (a ne uistinu edikt!) što ga je u Milanu uz cara Konstantina I. Velikog supotpisao car Licinius, a na osnovi kojega je Crkva dobila još veća prava nego što su joj bila zagarantirana Galerijevim proglasom.
- 48 S tim u vezi sačuvani su u Crkvi veoma važni dokumenti iz kojih se može crpsti povijest katekumenata, npr. Hipolitova *Apostolska predaja* (oko 215), Tertulijanovi (220), Ciprijanovi (258) i Komodijanovi (oko 260) spisi te djela Klementa Aleksandrijskog i Origena. Za crkve u Siriji i Palestini izravnu ili neizravnu dokumentaciju o katekumenatu predstavljaju različiti apokrifni spisi, kao što su *Apostolska didaskalia*, apokrifna *Djela apostolska*, tzv. *Klementinski romani* itd.

ljudima da postanu kršćani. Po tom postupku, koji je u nekim krajevima trajao i po nekoliko godina, odrasle su ljude, nakon što su izrazili želju da postanu kršćani, odgovorne osobe u zajednici podvrgavale prvoj provjeri (ispitu) dobronamjernosti i trajnosti te njihove želje. Taj se skrutinij sastojao od tri vrsti različitih pitanja. Prva su se odnosila na ono što se zvalo obraćenje, a ticala su se iskrenosti. Je li se čovjek uistinu obratio Bogu zbog vjerskog uvjerenja ili je njegovo obraćenje motivirano nekim materijalnim probitkom? Odgovor kandidata nije bio dovoljan nego se tražila potvrda onih koji su svojim propovijedanjem (evangelizatori!) potakli kandidata na obraćenje te su ga izbliza slijedili u dozrijevanju njegove odluke. To su zapravo "kumovi" ili jamci iskrenosti vjere budućeg kršćanina.⁴⁹

Drugi niz pitanja odnosio se na osobno i društveno stanje kandidata: oženjen, neoženjen, rob ili slobodan,⁵⁰ a treći se pak niz pitanja ticao samog zanimanja kandidata. Nisu naime u prvoj Crkvi sva zanimanja bila smatrana valjanima, niti spojivima s kršćanskom vjeroispoviješću, kao što to nisu niti danas.⁵¹

Svrha tih pitanja bila je da se ustanovi postoje li objektivni uvjeti za ulazak u katehetski proces, naime sustavno odgajanje u zrelosti vjere, te postoje li objektivni uvjeti za izvršavanje etičkih obveza koje proizlaze iz te iste vjere.⁵² Ako je položio ispit, kandidat je započinjao katekumenat, koji je, kao što smo rekli, trajao različito, otprilike do tri godine.⁵³ Mogao je biti i skraćen ukoliko je bio očit napredak kandidata usvajanju spoznaja, a naročito u življenju etičkih vrednota.⁵⁴ Cjelokupni postupak vodila je osoba koja je za to bila zadužena sa strane vjerničke zajednice, a nosila je naslov "doctor audientium". Nigdje se u crkvenim dokumentima ne spominje da je morala biti klerik, zaređena osoba, a povijest nam svjedoči da su mnogi bili laici.⁵⁵ Bilo je važno da je bila povjerenik zajednice, njena službena osoba.

Nakon što je ovo razdoblje sretno privedeno kraju, nastupilo je drugo u kojemu su kandidati bili provjeravani naročito kroz

prizmu njihova moralnog ponašanja.⁵⁶ I tu je presudno značajan bio sud ili svjedočanstvo njihovih kumova odnosno jamaca, oso-

49 Iz ovoga se vidi da kumstvo u kršćanstvu nije formalnost i da ga ne može obnašati bilo tko. Prije svega ono pretpostavlja da je kum(a) pripadnik iste vjere, da poznaje svoju vjeru, da je praktikant i da je u stanju tu istu vjeru njegovati i podržavati kod svoga kumčeta. On, dakle, nije samo i isključivo svjedok određenog čina, nego garant da će početni čin dozrijevat i donositi plodove u konkretnom životu.

50 Svako od osobnih i društvenih stanja podrazumijevalo je i određeni katehetski pristup. Nije, naime, svejedno katehizira li se osoba koja ima obitelj i ona koja je nema. Katehiziranje oca ili majke obitelji značilo je postavljati i temelje katehizacije djece, osposobljavanje roditelja da budu vjeroučitelji vlastitoj djeci. Isto ili slično načelo vrijedi i za društveni status katekumena. U robovlastičko vrijeme katekumenat je bio idealno mjesto poučavanja ljudi u socijalnoj pravdi. Robovlasnik se nije mogao odnositi prema robu kao apsolutni gospodar njegova života jer je naglašavano evanđeosko načelo: "Nema više: rob - slobodnjak! Nema više: muško - žensko! Svi ste vi Jedan u Kristu Isusu!" (Gal 3,28).

51 Negativan stav Crkve prema nekim zvanjima proizlazio je i iz određenog svjetonazora, ali odlučujuća je zapravo bila nespojivost nekih zvanja s etičkim odnosno moralnim pogledom vjerske zajednice koji je pak počivao na evanđeoskim vrednotama. I danas bi bilo nezamislivo za kršćanina, ukoliko bi držao do svojega kršćanskog dostojanstva, da bude npr. preprodavač robova, profesionalni ubojica, radnik javne kuće i tome slično.

52 Očito je da Crkvi tada kao ni sada nije bilo stalo do broja, do akumulacije članstva, nego do svijesti o promicanju kvalitete cjelovita života unutar kojega formalnost i materijalni interes nisu smjeli imati nikakvu ulogu premda je pripadništvo zajednici utjecalo i na materijalno stanje čovjeka, ali ne kao uzrok, nego kao posljedica.

53 To je slučaj s tzv. "zlatnim vremenom katekumenaata" - treće stoljeće i prva polovica četvrtoga. Kasnije je znatno smanjen, prije svega i stoga što je postojala određena "kršćanska" klima ne samo u obitelji nego i u samom društvu koja je katehizirala i koja će sve više dovoditi do jenjavanja ovoga vrijednog i ozbiljnog "školovanja" vjernika.

54 I iz toga je vidljivo zbog čega je katekumenat prvenstveno ustanovljen. Ne, dakle, zato da bi se zadovoljila neka formalnost, nego da ljudi mogu pravdati i teoretski i praktično svoje vjerničko opredjeljenje, te naročito u smislu moralnog življenja biti na svoj način i alternativa postojećem.

55 Kod prve je Crkve naglašena svijest poslanja svakog pojedinog člana, a manje podjela funkcija na kleričke i laičke. Misionarenje je bilo i trebalo bi biti svojstvo svakoga uvjerenog člana ne iz želje da se nekoga "pridobiva" za sebe ili za vjerničku

ba koje stoje na početku procesa obraćenja pojedinaca i koje uživaju ugled u zajednici.

Sustavna pouka se pak sastojala od pobijanja idolopoklonstva,⁵⁷ homiletskih tumačenja knjiga Starog zavjeta u svjetlu novozavjetne objave, a sve radi potrebe za spasenjem i stjecanja konkretnih smjernica za kršćanski život tako da su se katekumeni obvezivali da će provoditi u djelo moralni život u skladu s vjerom koju su prigrlili.

Oni koji su sretno priveli kraju ovu fazu bili su izabrani, "electi", za neposrednu pripravu na sakramente uvođenja u kršćanstvo: *krštenje* i *potvrda*⁵⁸ te za sudjelovanje u *euharistiji* s drugim vjernicima. Odijeljeni od ostatka katekumena slušali su kateheze koje su se isključivo odnosile na novozavjetna evanđelja, a biskup je na njih svakodnevno polagao ruke zaklinjući Zloga da odstupi od njih kako bi bili posve u službi Kristu Gospodinu.⁵⁹ Vrijeme trajanja ovog razdoblja nije poznato. Negdje se ono protezalo tijekom cijele korizme, a negdje je trajalo znatno kraće. Bez obzira na to, "electi" su nazivani i "competentes", osobe dakle, koje se, nakon što su bili provjereni i ispitani, s pravom imaju nadati punom ucjepljenju u crkvenu zajednicu,⁶⁰ što se obično događalo u uskrsnom bdijenju. Dan prije toga su postili, probdijeli u molitvi cijelu subotnju noć slušajući biblijska čitanja i pouke, a konačno bi u zoru, u nedjelju (na sam Uskrs) bili kršteni i potvrđeni. Potom su sa svim vjernicima sudjelovali u euharistiji.⁶¹ Na taj je način bilo zaključeno njihovo uvođenje u kršćanstvo, njihova škola kršćanstva.

PROFILIRANJE ŠKOLE OD VI. DO VIII. STOLJEĆA

Rani srednji vijek sve više osjeća potrebu ne samo za napretkom na duhovnom području i za stvaranjem ustanova koje će služiti samo duhovnosti.⁶² On želi promicati i kvalitete ljudskog intelekta, želi dublje zahvaćati u tajnovitost prirode, one nadohvat čovjeku, ali i one koja je smještena u obzorja svemira.⁶³ Filozofsko naslijeđe pri-

hvaćeno iz grčke kulture postupno stječe nove obrise koji se više neće moći zvati

-
- zajednicu, nego da mu može koristiti vjerski polog u svakoj životnoj prilici.
- 56 Tijekom povijesti se pokazalo da je ovo načelo krajnje važno za vjerničku osobu. Znanje još uvijek nije garancija vjere. Naprotiv, može biti spoticaj za druge. Starozavjetni pismoznanci i farizeji su poznavali Zakon i propise pa su unatoč tome postali simbol nekorektnosti i nedosljednosti, prevratništva i dvoličnosti. Time se ne želi reći da je znanje smetnja vjeri, nego jednostavno da ono ne može biti njen nadomjestak. Tek kad je vjera življena, svjedočena, ona je prava i u punom smislu riječi vjera.
- 57 Idolopoklonstvo je u prvoj Crkvi smatrano jednim od najvećih zala jednostavno zbog toga što je čovjeka svodilo na prostore kojima je on bio jedino mjerilo. No budući da je postojala i spoznaja o ograničenosti i varljivosti čovjeka, to je bio izravni atak na nadu da postoji spas za čovjeka iz najmućnijih ljudskih situacija ali i iz stravične situacije smrti. Krist je isključivo spasitelj samo zato što je čovjeka uzdigao iznad njega samoga, što ga je učinio dionikom božanskog života i oslobodio ga spona "zemaljskog" čovjeka.
- 58 U prvoj Crkvi sakramenti krštenja i potvrde podjeljivali su se istovremeno kao što je i danas praksa u istočnoj Crkvi. To su tzv. sakramenti inicijacije na osnovi kojih vjernička osoba sudjeluje u punini vjerničkog zajedništva.
- 59 Usp. DANIELOU, J.-R. DU CHARLAT, *La catechesi nei primi secoli*, Leumann, LDC, Torino 1980.
- 60 Neki drugi istraživači spominju i drukčije nazivlje. to je puno ovisilo o crkvi ili crkvenoj pokrajini gdje je katekumenat prakticiran. Tako sv. Augustin spominje sljedeće stupnjeve katekumena: *rudes* (ljudi koji žele prve podatke o kršćanstvu); *accidentes* (pristupnici u katekumenat koje su službene crkvene osobe procijenile dostojnima); *catecumenes* (osobe koje s marom pohađaju katekumenat). U katekumenatu su zasebnu cjelinu činili *competentes*. To su katekumeni na koncu katekumena. Drugdje su ih nazivali *illuminandi*, odabrani među katekumenima da pristupe krsnom prosvjetljenju. Nakon krštenja cijeli tjedan ostaju kao odvojena zajednica. Tad nose ime *neophyti*, iznova, u krstu rođeni.
- 61 Usp. GROPPA, G., *L'evoluzione del catecumenato nella Chiesa antica dal punto di vista pastorale*, u: FELICI, S. (izd.), *Valori attuali della catechesi patristica*, LAS, Rim 1979, str. 29-49.
- 62 Ova tvrdnja koja će u daljnjem tekstu biti objašnjena, zacijelo je kontestacija upornog nastojanja marksističko-komunističke ideologije da srednjem vijeku - čak ga niti ne razlikujući - prida samo oznake "mračnosti", premda su upravo u njemu udareni temelji suvremenih i humanističkih i pozitivističkih znanosti i to od onih koji su sa strane bili ponajviše okrivljavani kao kočničari progresa i neprijatelji svake inovacije, redovnici, svećenici, Crkva općenito.
- 63 Iz toga vremena potječu prve zapadnoeuropske spoznaje o funkcioniranju pojedinih bioloških i

isključivo grčkima, vezanima uz grčko podneblje, njihovo umovanje pa i njihovu mitologiju.⁶⁴ Stvaraju se nova žarišta što će bilo na Istoku, bilo na Zapadu Europe biti kolijevke nove kulture, one kršćanske. To je vrijeme osnivanja crkvenih redova,⁶⁵ skupina ljudi koje će na okupu držati isti ideali od kojih će živjeti ne samo redovničke zajednice nego i oni koji budu na ovaj ili onaj način dolazili u doticaj s njima.⁶⁶ Tako se na Istoku javlja duhovni gorostas u osobi svetog Bazilija,⁶⁷ a nešto kasnije, na Zapadu, sveti Benedikt.⁶⁸ Obojica će biti stupovi onoga što se sada sasvim udomaćeno i bez posebnog poznavanja prošlosti zove kršćanskom kulturom. Nalazimo se u vremenskom rasponu između VI. i IX. stoljeća.

Bilo bi preuzetno odmah u začecima nečega novog tražiti veliku izvornost i sistematičnost. Ona, kao i svaka druga ljudska stvarnost, nastaje postupno. Držeći se redovitog, prokušanog, općeprihvaćenog, malo-pomalo stječe vlastitu autonomiju.⁶⁹ Stoga i profiliranje crkvene škole u to vrijeme, što je i razumljivo, još nema edukacijskih teorijskih djela niti postoje sustavni didaktički traktati. Pa ipak može se naići na stanovita metodička uputstva, savjete koji niču iz iskustva, tu i tamo rasuta odgojna načela po tada sročnim i napisanim knjigama.⁷⁰ I sama nomenklatura koja se tada upotrebljavala dosta je neprecizna. *Puer, infans, adulescens* pojmovi su s dosta nepre-

svemirskih mehanizama. Stvaraju se osnove prirodoslovnim i astrološkim znanostima, koje će svoj vrhunac doživjeti u najnovije vrijeme.

64 Time nije rečeno da se i nadalje neće vrednovati naslijeđeno. Aristotelove i Platonove filozofske postavke bit će potka ne samo filozofskom nego i teološkom razmišljanju Crkve toga vremena pa sve do dana današnjega. Za sv. Tomu Akvinskog, neospornoga crkvenog skolastika, kaže se da je na svome radnom stolu redovito držao klasike grčke filozofije dok je stvarao sustavnu srednjovjekovnu teološku misao.

65 Na početku osnivanja svakog reda nalazi se osnivač, karizmatska ličnost koja je svjesna svoga specifičnog poslanja. Pridružuju joj se ljudi koji se prepoznaju u dotičnoj misiji, a život se organizira putem pisanog pravila poznatog u povijesti Crkve kao *Regula*. To pravilo ustrojava cijeli život, duhovni, materijalni, intelektualni i so-

cijalni unutar redovničke zajednice. Ono uvijek počiva na evandeoskim zasadama i službena Crkva ga mora odobriti.

- 66 Primjera radi, za benediktinske samostane je poznato da su bili rasadište ne samo duhovnoga života nego i onoga vezanog uz čisti ljudski probitak. Načelo "ora et labora" uistinu se u povijesti pokazalo lucidnim promicateljem sveukupne ljudske djelatnosti, od koje, dakako, nisu imali koristi samo redovnici, nego svi oni koji su svoj život ravnali prema njemu.
- 67 Bazilije zvani Basileios Veliki (329-379) smatra se osnivačem istočnog redovništva. Prije nego što se obratio na kršćanstvo studirao je u Kaisarei, Konstantinopolu i Ateni. Godine 356. dao se krstiti te je osjetio poziv za asketski život. Nakon studijskog putovanja (357/358) po monaškom istoku osnovao je zajedno sa Grgurom Nazijanskim vrst samostana na Pathmosu. Nadahnuti djelima velikog Origena napisali su knjigu "Philokalia". Na istom mjestu Bazilije je napisao *Moralia* i *Asketikon*, zapravo redovnička pravila svoje zajednice. Sudjelovao je na različitim biskupskim sinodama kao "ekspert" te se poslije svećeničkog ređenja (364) intenzivno bavio pitanjima crkveno-pastoralnog-političkog života. Godine 370. postao je kapadocijskim metropolitom te je veliki dio svoje pastoralne brige posvećivao borbi protiv krivovjerja i profiliranju liturgije.
- 68 Benedikt iz Nursije (480-547), patrijarh zapadnog redovništva, započinje ali ne i završava studij u Rimu. U Entfidi se priključuje jednoj asketskoj skupini. Nakon toga, u blizini Subiaca, tri godine provodi samački život isposništva i molitve. Potom u Subiacu osniva monašku zajednicu, a 529. zajedno s njima seli na Montecassino gdje je napisao i svoju *Regulu*. Tu je njegova duhovnoočinska osobnost, mudrost njegova nauka te svetost njegova života privukla mnoštvo mladih ljudi. Samostan je postao tvrđa zapadnog monaštva te kolijevka benediktinskog reda.
- 69 U Crkvi, kao ljudsko-božanskoj instituciji, poznata je postupnost, promišljanje, procjena, pa možda i stanovita sporost koju mnogi smatraju neodlučnošću, nedostatkom profetičnosti, a i inherentnošću. To je svojstvo pomalo svih ustanova koje iza sebe imaju dugu tradiciju koja se stječe mukotrпно, pamti i vrednuje. Da takav postupak može biti i kočnicom ekspeditivnosti, očito je, ali je isto tako očito, što se veoma često zaboravlja, da svaka ekspeditivnost ne mora nužno voditi u progres. Naprotiv.
- 70 U tom smislu značajno je djelo sv. Augustina *De catechizandis rudibus*, koje je nastalo znatno prije, na prijelazu četvrtoga u peto stoljeće (399-403), te se odlikuje elementima katehetske metodologije. Ono je zasigurno prvo djelo te vrste na području metodologijskih znanosti uopće pa zbog toga i zavređuje svaku pažnju bez obzira na struku metodologa.
- 71 Ovi termini se u mnogim tekstovima naizmjenično upotrebljavaju te su, po svemu sudeći, shvaćani skoro kao sinonimi. To je pomalo i razumljivo jer niti izdaleka ne postoje osnove razvojne psihologije. Didaktika kao znanost te metodologija kao primijenjena znanost trebat će još pričekati da budu teoretski utemeljene.

ciznim značenjem.⁷¹ To je ujedno razdoblje još vrlo daleko od puerocentrizma.⁷² Štoviše, djeca su na neki način smatrana teretom, mukom, obvezom, pa i kaznom. Zato se, i mjere koje se na njih primjenjuju ne odlikuju ni nježnošću ni posebnim razumijevanjem za tu dob. Nije to posljedica samo socijalnog stanja roditelja, nego jednostavno stava prema potomstvu. Da bi se izbjeglo najgore, mnogi su roditelji donosili djecu u samostane i tamo ih ostavljali kako bi netko iz samostana preuzeo brigu za njih.⁷³ U to su vrijeme irski, talijanski i gal-ski samostani, muški i ženski, puni djece najrazličitije dobi. Oni koji bi usvojili samostanska pravila, Regulu, i zaželjeli da nastave u njemu živjeti, postajali su ravnopravni članovi redovničke zajednice.

Međutim, mnogi opati nisu željeli pretvarati svoje samostane u dječje vrtiće te su prihvaćali samo djecu određene dobi. Tako se kao najniži zahtijevao uzrast djece od 6 godina, naime razdoblje kada dijete već počinje shvaćati i intenzivnije se služiti intelektualnim kvalitetama; kada može učiti čitati i pisati.⁷⁴ U tom slučaju djeca su se povjeravala jednom redovniku (*formatius*, *decanus* ili *senior*) koji im je asistirao cijeli dan učeći ih samostanska pravila i sve što je uz njih bilo vezano.

Suprotno od onoga što smo navikli slušati donedavna, tim je odgajateljima savjetovan disciplinski razbor u ophođenju s djecom. "Kazna nanosi više zla nego dobra" - teorem je koji argumentirano zastupa Pavao Đakon u svom *Komentararu benediktinske regule*. Još više treba kažnjavati okrutna učitelja a ne učenika. Isto tako ne smije se od djece zahtijevati previše niti u poslu niti u određenoj vjerskoj praksi kao što je, primjerice, post.⁷⁵ Izučavajući različita monaška pravila toga vremena nailazi se na veliko poštivanje djeteta, koje je zasnovano na evanđeoskim načelima. Dječja dob smatrana je dobi bezazlenosti i duševne čistoće.

Kad je pak riječ o adolescenciji, kriteriji su nešto zahtjevniji jer je i dob takva da se u prvi plan mogu stavljati utemeljeniji intelektualni argumenti, može se zahtijevati i pretpostavljati disciplina kako bi se polučili određeni odgojni, intelektualni i duhovni

ciljevi. Više se ni ne inzistira na vezanosti za samostan. Roditelji počinju shvaćati da treba poštivati slobodu profesionalnog opredjeljenja vlastitog djeteta.⁷⁶

Gledano kroz prizmu školstva, može se reći da samostani posjeduju prostore koji se u to vrijeme nazivaju *auditoria*, a nešto kasnije jednostavno su nazvani *Scholae*. Nisu izdvojeni iz samostanskog kompleksa nego su uza nj usko vezani. U to vrijeme još ne postoje takve samostanske institucije koje bi primale *vanjske* đake, što - kad je u pitanju ozbiljnost učenja i usvajanja - može biti jako pozitivno. Učitelji i učenici pišu po drvenim ili koštanim pločicama preliveanim voskom. Pisaljka je željezna, koštana ili srebrna. Kojiput se piše i po materijalu nastalom od papirusa, zvanom *carthae*. S vremenom se sve više upotreb-ljavaju *pergamene* (*membranae*), koje se uostalom upotrebljavaju više puta jer su jako skupe. Po njima se piše ptičijim perom ili za to posebno načinjenom pisaljkom. *Volumeni*, svici pergamene, čuvali su se u posebnim kutijama zvanim *arca*, koje su bile prenosive. Kada su se iščitavale, stavljale bi se na fiksne ili pokretne stalke, koji su nazivani *leggi*.⁷⁷

72 Smjer u pedagogiji koji u središte cjelokupnog odgojnog procesa stavlja dijete. Neki ga smatraju ekstremnim unutar pedagoško-odgojnog procesa jer misle da se na taj način odgojitelj žrtvuje kao osoba koja se pretvara u izvršioca neosnovanih i hirovitih želja odgajnika. Prema istom je mišljenju i program kao pomagalo maksimalno relativiziran ili, bolje rečeno, obezvrijeđen. Previše je improvizacije, nasilne adaptacije te apsolutiziranja nekih postavki koje su po sebi diskutabilne pa zbog toga i relativne. To ne znači da zbog toga treba ići u drugi ekstrem pa ne dati nikakav prostor onom dječjem specifičnom.

73 Na neki način djeca su bila darivana samostanu, koji je onda iznalazio načine da im ispuni život i osmisli budućnost. Tako u Crkvi nastaju oblati.

74 Usp. VOLTICELLI, L., *La pedagogia*, sv. 7: Storia della scuola. Storia e problemi. Maestri e metodi. Sociologia e psicologia dell'educazione e dell'insegnamento, Società editrice Libreria, Milano 1972, str. 61-81.

75 Usp. *isto*.

76 Usp. DEBERSSE, M.-G. MIALARET, *Trattato della scienze pedagogiche. Storia della pedagogia e della scuola*, Armando Armandio editore, Rim 1973, str. 103-181.

77 Usp. VOLTICELLI, L., *nav. dj.*

Prva faza učenja sastojala se od usvajanja slova, a striktno se vezala uz poznavanje *alfabeta* koji se zvao i *elementa, notae litterarum* ili *litterae*. Dijete bi na svoju pločicu kopiralo pojedina slova, zatim slogove, a potom i cijele riječi. Nakon što je bio usvojen alfabet, prelazilo se na čitanje tekstova od najlakših prema najsloženijima.⁷⁸ *Pisanje* je bilo zasebna kategorija školske pouke, a učilo se istovremeno. Kopijut su na dječjim pločicama postojala već napisana slova koja su djeca onda morala nadopisivati (*tabulae productales*). Praksa ispisivanja se usavršavala u prostorima zvanim *scriptorium*, gdje su pojedini redovnici prepisivali kodekse, biblijske knjige i klasične rukopise.⁷⁹

Prva knjiga koju je učenik čitao bio je *Psalterij*. Znati čitati u to vrijeme je značilo znati iščitavati *Psalterij*, knjigu psalama.⁸⁰ Učitelj bi dao zadatak da učenici napišu nekoliko redaka iz *Psalterija* na svoje pločice, zatim bi ih iščitavali, a potom učili napamet. Na taj način *Psalterij* je zamijenio *Distica Catonis*, moralne izreke što su ih svojedobno učila djeca u Rimu.⁸¹ Konačni rezultat toga postupka bio je da i djeca i redovnici nauče napamet sve psalme od 1. do 150. U nekim slučajevima to se obavljalo u veoma kratko vrijeme, tek nekoliko mjeseci, dok je u drugima trajalo i do pet godina. U nekim samostanima se primjenjivala i metoda međusobnog mnemonskog⁸² učenja: dijete je pomagalo djetetu, a u većini je slučajeva učitelj poučavao dijete po dijete. On bi diktirao psalme pojedinom djetetu, a potom bi ono iščitavalo ono što je napisalo. Da bi lakše pamtila, djeca bi glasno recitirala.⁸³ Na taj način, često se služeći ponavljanjem, povećavali su svoje memorativne sposobnosti. Ali i osobno, u tišini obavljano čitanje omogućavalo je poniranje i asimilaciju biblijskog teksta.⁸⁴ Individualno čitanje i razmatranje šetajući kroz duga samostanska dvorišta postalo je tradicionalni običaj redovnika.

Osim čitanja i pisanja prva školska pouka sastojala se i od računanja i pjevanja. *Cantor* bi poučavao note i način kako modulirati glas, a računanje se sastojalo od operacija zbrajanja, oduzimanja i dijeljenja

služeći se pritom prstima odnosno za to posebno pripravljenim pločicama.⁸⁵

Neki samostani već u to vrijeme uvode i prve ispite kako bi se kontrolirao napredak učenika. Radilo se o usmenim i pismenim ispitima koji su se obavljali u prisustvu opata, a obuhvaćali su gramatiku, računanje, pjevanje itd.⁸⁶ Koliko god cijeli taj školski odgojno-obrazovni postupak izgledao jednostavan i skroman, ipak su u početku mnogi učenici pa i sami redovnici imali velikih problema s čitanjem, pisanjem, računanjem i pjevanjem, tako da se znalo dogoditi da nisu naučili ili jedno ili drugo, ili pak sve skupa te su i dalje ostajali, na neki način, analfabeti.⁸⁷

78 Takav pristup učenju u toj dobi pokazao se najprimjerenijim pa je sačuvan sve do današnjih dana, možda malo bolje vizualiziran i nešto usavršeniji uz pomoć tehničkih pomagala.

79 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*

80 Možda suvremenom istraživaču ove problematike može zasmetati što se čitanje i pisanje započinjalo upravo ovom biblijskom knjigom. U to vrijeme teško je bilo govoriti o nekoj "profanoj" literaturi koja bi mogla biti primjerenija ovom procesu i ovom uzrastu. Ali ako se uzme u obzir da je u to vrijeme Europa zapravo sva kršćanska, nije ni čudo da se kršćanskom literaturom služilo i u opismenjavanju, što se zacijelo nije pokazalo štetnim za europsku kulturu. Umjetnička djela nastala na osnovi iščitavanja biblijskih tekstova i danas su vrednovana kao vrhunska dostignuća umjetnosti.

81 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*

82 Primjena pravila i načina učenja kako bi se omogućilo pamćenje što većeg broja podataka, činjenica. Temelji se na asocijaciji ideja.

83 Za srednji vijek je inače specifično da se cjelokupni proces učenja i usvajanja temeljio na naravnim sklonostima. Tada još nisu postojala teorijska istraživanja koja bi naravnom mogla dodati još jednu kvalitetu ili naravno još više potencirati. Činjenica je da je to još uvijek najprikladniji pristup djetetu. I suvremene školske metode preporučuju da djeca glasno, pojedinačno ili zajednički, ponavljaju neke sadržaje kako bi ih lakše upamtili.

84 Već se iz ovoga metodičkog načela vidi određeni afinitet za različitost, za svojstvenost i specifične sklonosti. Neke naravi traže tišinu, individualnost u učenju, mogućnost stanke prema vlastitom nahodaženju, različitu tjelesnu poziciju (nije nužno uvijek sjediti!).

85 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*

86 Usp. *isto*.

87 Usp. DEBESSE, M.-G. MILARET, *nav. dj.*

Od VI. do VIII. stoljeća nije bilo jasne distinkcije između osnovne i srednjoškolske izobrazbe. Nakon što je "prorađen" Psalterij koji se znalo učiti i bez poznavanja latinskoga, ako se željelo produbiti postojeće znanje, trebalo je pristupiti sustavnom izučavanju teksta, počevši od same gramatike. Tekstovi u upotrebi bili su klasični od Donata⁸⁸ ili preuređeni od Bede Časnoga:⁸⁹ *Cunabula grammaticae artis*. Uz pomoć njih su učenici usvajali strukturu solidno sačinjenog govora, što je za ono vrijeme bio izraz visokokulturna čovjeka. U svojoj izobrazbi su se služili latinskim rječnicima ili jednostavnim *glosarijima* kojih je bilo dvije vrste: jedni objašnjavajući određeni pojam na latinskom jeziku, a drugi ga prevode na narodni.⁹⁰ Ovi glosariji često su ispisivani uz sam tekst proze kako bi omogućavali jednostavniju uporabu i brže iščitavanje. Takav je slučaj knjiga Bede Časnoga *Orthographia*.⁹¹

Ipak ovo nije bilo dosta da bi učenici mogli čitati prozne odnosno poetske tekstove. Trebalo je uz to naučiti i *prosodiju*, tj. imati dovoljno vježbi iz poezije i proze: reprezentativnog iščitavanja i poetskog recitiranja. Beda Časni je s tim u vezi napisao traktat *De Arte metrica*, koji utvrđuje pravila prozodije i metrike te sadržava i praktične savjete kako naglašavati pojedine slogove da bi se ušlo u tajnu određenih mjera, a time i u svijet karakteristične poezije.⁹²

Mnoge su samostanske škole, nadahnjivane literaturom kršćanskih mislilaca, idući njihovim stopama i slijedeći njihove mudre savjete, shvatile da neće biti šanse za kršćanstvo bez ozbiljne inkulturacije njegovih vrednota, bez prihvaćanja svega pozitivnog što je povijest namrla. Iznalazile su se i adekvatne metode. Tako je bilo samostanskih škola koje su prakticirale učenje gramatike prije nego što se pristupilo izučavanju samoga klasičnog teksta. Shvatile su koliko je za cjelovitost poruke važna spoznaja sredstva kojim je ona prenošena, naime jezika. to im je još više omogućavalo poniranje u biblijski tekst.⁹³

Nažalost, nisu se svi samostani mogli pohvaliti ne znam kakvom kolekcijom klasičnih tekstova, nešto zbog rijetkosti

knjige kao takve, nešto zbog financijske skučenosti, a nešto i zbog u nekim krugovima još uvijek postojeće averzije prema klasičnim tekstovima, koji su, uz ono pozitivno, krili u sebi i druge sadržaje koje kršćanstvo nije moglo prihvatiti, kao što su npr. mnogoboštvo, prekogrobni život te oblik bogoštovlja koji je bio apsolutno nepomirljiv s kršćanskom tradicijom. Osim toga klasici su u to vrijeme prihvaćani samo zbog njihove funkcionalnosti, kao što rekismo, u vidu dubljeg poniranja u poruku biblijskog teksta odnosno otačke ostavštine koja je ispisivana grčkim i latinskim jezikom. Klasicizam ne dakle kao svrha samom sebi, nego ukoliko je bio u funkciji nečega novoga.⁹⁴

-
- 88 Donat je bio besanconski biskup. Stekao je klasičnu izobrazbu u Luxeilu i tu je postao redovnikom. Zaređen je za biskupa 624. godine, a u Besanconu je osnovao Samostan sv. Pavla, kome je dao pravila nadahnuta Regulom sv. Benedikta.
- 89 Beda Venerabilis je crkveni naučitelj (672-735), engleski benediktinac. S 29 godina je postao svećenik, a potom je djelovao kao učitelj. Veliki poznavalac klasične i crkvene literature. Bio je uvjeren da je klasika providonosna prethodnica kršćanstva. Poznavajući je lakše ponire u Kristovo otajstvo. Pisao je komentare o pojedinim biblijskim knjigama primjenjujući tada opće usvojenu alegorijsku metodu. Zbog dobra poznavanja otačke literature smatran je velikim autoritetom u Crkvi svoga vremena.
- 90 I ovdje se iznašaće pokazalo proročkim. Suvremene metode učenja stranih jezika sve više se zalažu za to da se u učenju upotrebljava rječnik toga istog stranog jezika pokušavajući što jednostavnijim riječima omogućiti učeniku da shvati sadržaj nepoznate riječi.
- 91 I danas se neki prijevodi svetopisamskih tekstova s grčkoga na latinski služe ovom metodom omogućavajući učenicima veoma praktičan pristup izvornom tekstu.
- 92 Stručna literatura Bede Časnoga postat će izvornom znanja o klasičnoj poeziji i prozi za mnoge generacije te nenadmašivim sredstvom za ono vrijeme solidnog poznavanja dostignuća ljudskog srca koje će biti idealno primjenjivano u egzegetiranju biblijskih tekstova i otačke tradicije.
- 93 Nije onda čudo da se i danas s toliko ljubavi i žrtve na crkvenim učilištima, naročito onima koja se izravno bave proučavanjem Biblije, toliko njeguje učenje ne samo živih, nego i mrtvih tekstova, koji su bili glavni prenosnici božanske objave čovjeku.
- 94 Na toj idejnoj podlozi nastajala su kršćanska klasična djela Klementa Aleksandrijskog, Origena, sv. Augustina itd.

Kako je u takvom ambijentu npr. funkcionirao jedan školski sat? Prvenstveno se temeljio na učiteljevu ispitivanju, ali nije manjkalo ni *disputa* koje su učenici vodili s učiteljem i međusobno. U konačnici, znanje učenika nižeg uzrasta u VII. i VIII. stoljeću ipak je prvenstveno ovisilo o inteligenciji, okretnosti i iskustvu njihovih učitelja. Oni su *pars maior* pouke i bez njih ona nije imala nikakve perspektive. Oni su bili prenosioci znanja i provjerena nauka. Učenici su se dali poučiti, diskutiralo se kada se za to ukazala potreba, a postojale su i mogućnosti izravnih primjedbi učitelju premda je on bio neosporni autoritet, pronosilac istine.⁹⁵

U to vrijeme pojavljuje se i stanovita mistifikacija škole, učitelja i znanja. Svaki je učitelj imao "svoje" učenike, koje je on posebno volio i kojima je nudio najbolje na sebi svojstven način te im je posredovao znanje na način pomalo samo njemu znan. Vezivao ih je uza se čineći ih u neku ruku svojim produžetkom u povijesti. To je u nekim slučajevima urodilo ezoterizmom na području školstva te se na taj način stvarala kasta učitelja koja je poučavanje smatrala svojim privilegijem braneći ga od mase neukih. I u samostanu se na njih gledalo kao na nešto posebno. Imali su svoj život, svoj način razmišljanja, pa i djelovanja. Već u karolinško vrijeme priznata su im neka prava i privilegiji.⁹⁶

CRKVENE ŠKOLE U RAZDOBLJU OD IX. DO XII. STOLJEĆA

Ovo razdoblje je u pogledu školstva dosta složeno i teško je naći zajedničku nit koja bi ga povezivala. Naime, svaka opatija, svaki poveći samostan imao je neki svoj sustav, svoja načela, svoju tradiciju, svoju didaktiku odnosno metodiku, svoju Regulu na koju se pozivao i koju je promovirao primjenjujući je u konkretnoj situaciji, onoj povijesnoj, društvenoj, ambijentalnoj.⁹⁷ Karlo Veliki,⁹⁸ a potom i njegovi nasljednici pokušali su unijeti u školstvo više reda i organiziranosti inzistirajući na približno zajedničkim programima, a prepuštajući opatijama, odnosno žaru njihovih opata ili

onih kojima su povjerovali školstvo, konkretnu aplikaciju. Provedba je pak umnogome, kao uostalom i danas, ovisila o sklonostima i mogućnostima pojedine opatije, samostana, broju i kvaliteti učitelja, broju i kvaliteti učenika, njihovoj dobi, materijalnim sredstvima, opskrbljenosti knjižnice itd. Školstvo ipak nije bilo prepušteno sebi samom. Vlastodršci su si uzeli pravo nadzora nad školama i njihovim odgojno-obrazovnim sustavima. Obavljali su ga tzv. *missi dominici*.⁹⁹

Povijesni period nije bio sklon promjenama pa je tako tijekom stoljeća školska struktura ostala manje-više ista. Unatoč tome, općenito govoreći, školski je život cvjetao. Kroz četiri stoljeća (IX-XII) interes za školstvo je rastao, a kulturne su se perspektive širile, što će na koncu, u XIII. stoljeću, omogućiti neslućen razvoj skolastičke filozofije. Tijekom nekoliko stoljeća, benediktinske opatije su bile avangarda kulturnog progressa te su na taj način uvelike zadužile dolazeću civilizaciju omogućavajući joj pristup antičkoj kršćanskoj klasici,

95 Jasno, neusporediva je sloboda sadašnjeg učenika prema sadašnjem učitelju. No, to će priznati mnogi učitelji, ima tu i popratnih pojava koje nisu uvijek zdrave niti su ne znam kako odgojne. Istina je da autoritet učitelja dolazi iz njega, njegove izobrazbe, njegove dosljednosti, njegove suverenosti u vladanju problemima. No to još uvijek nije dovoljno da kvaliteta nastave u nekim situacijama ipak ne bude ugrožena.

96 Usp. PAGELLA, M., *Storia della scuola. Sintesi storica della Scuola dalle origini ai nostri giorni, con particolare riguardo alla Scuola italiana*, Capelli editore, Bologna 1980, str. 41-42.

97 Istini za volju ovaj stav prema školstvu imao je i svojih pozitivnih strana jer su se kristalizirali kriteriji koji su mogli preživjeti samo pobjeđivši u konkurenciji. Osim toga osigurani su i prostori za lokalno i specifično što je zacijelo pozitivno.

98 Karlo Veliki (768-814) toliko je držao do školstva da je i sam, zajedno sa svojim dvorjanicima, bio učenik. Imalo je to i svojih političkih reperkusija. On je svakako htio putem klera i uz njegovu podršku stvoriti što jedinstvenije kraljevstvo i na taj način i za sebe osigurati maksimalan utjecaj i uvid u ono što se događa u kraljevstvu. Njegovi nasljednici su u tome imali manje uspjeha.

99 Usp. VOLPICELLI, L., *nav. dj.*

spašavajući svojim marom, putem prijepisa, najvrednija djela.¹⁰⁰

Što se pak tiče nutarnje organizacije školstva ovoga razdoblja, svaka je opatija nastojala prilagoditi vlastiti školski stil novim izazovima, ali i stavovima pojedinih redovničkih ili općecrkvenih sabora. Sabor u *Aix la Chapelle*¹⁰¹ načinio je strogu distinkciju između *nutarnje* koja je bila namijenjena opatima i redovnicima i *vanjske* škole osnovane za dijecezanske klerike i plemstvo. Kao i nutarnje, tako su i vanjske škole bile nadzirane.¹⁰² Zbog toga su uvijek smještene u blizini opatije. Izgled *auditoria* nije promijenjen, a namještaj je bio jednostavan i skroman. Učenici su sjedili na podu.¹⁰³ Klupe će u školske prostore ući znatno kasnije.

Samostanski i episkopalni (biskupijski!) učitelji su nazivani *magistri* ili *scolastici*, *capiscuola* odnosno *magistri scholarum*. Na početku su ravnatelji škole bili obično ili opati ili biskupi dok će se kasnije ova dužnost povjeravati nadarenom redovniku.¹⁰⁴ Samostanske škole u to vrijeme nisu povjeravale poučavanje laicima, uglavnom zbog nedostatka takvog osoblja, ali i zbog svijesti da školovanje na poseban način pripada poslanju redovništva.¹⁰⁵ U nedostatku vlastitog personala, samostan se obraćao susjednom za pomoć. Fuldska opatija je tada imala 12 profesora u svom nastavničkom zboru, a birani su među najspособnijima. Oni su u isto vrijeme bili i opatovo vijeće, a zvali su se *seniores*. Trinaesti se pak profesor zvao *principalis*, a brinuo se za izgled nastavnog sata, program i trajanje školske godine. Nastavnici su se brižljivo birali imajući u vidu njihovo ponašanje i njihovu izobrazbu.¹⁰⁶ Postojala je i jedna nadnastavnička struktura, jedan funkcioner koji se zvao *Pro scholis* koji je bdio nad ćudoređem nastavnika i učenika.

Tek u XI. stoljeću se učiteljima počinje davati određena materijalna naknada za njihov rad,¹⁰⁷ ali je to pretpostavljalo obvezatnost boravka i trajnost poučavanja u istom samostanu. Nakon sedmogodišnjeg besprekidnog poučavanja, nastavnici su se smatrali *emeritima* za razliku od danas kada se gleda prvenstveno na životnu dob, a ne

na vrijeme poučavanja. Mnogi učitelji su postali opatima, biskupima, pa i papama.¹⁰⁸

Što se pak tiče učenika, samostanske su škole i dalje prihvaćale *oblates*, na svoj način predodređene za redovnike, a u episkopalnim se školama pripremao svjetovni kler nakon što bi se mladići slobodno opredijelili za ovaj poziv.¹⁰⁹

-
- 100 U svakom je samostanu postojalo mjesto za prepisivanje rukopisa u kojemu je vladala apsolutna tišina da bi se izbjegla rastresenost i greške u prijepisu. U nekim pak samostanima, kao što su cistercijski, prepisivači su bili posve odvojeni kako bi im se garantirao savršen mir. Broj prepisivača bio je različit od samostana do samostana. Tako ih je npr. u samostanu sv. Martina u Tour-nayu bilo dvanaest.
- 101 Održan je 817. godine, a među inom aktualnom crkvenom problematikom bavio se i pitanjem crkvenog školstva te su donesene i neke odluke koje su išle u smjeru njegovog promicanja.
- 102 Nadzor, osim što se ticao korektnosti provedbe programa što ga je odredila zakonodavna vlast, inzistirao je i na krajnjoj dosljednosti i svjedočanstvu učitelja. Već je u to vrijeme bilo shvaćeno da nije dovoljno znanje da bi se odgajnika cjelovito odgajalo, nego je potrebno i životno svjedočanstvo koje je stajalo iza znanja.
- 103 Tada u takvim prostorima nije još postojao običaj upotrebe stolica pa se obično sjedilo na slami, što je bilo redovita pojava u to doba.
- 104 Akumulacija obveza, koje su se sve više gomilale oko opatske odnosno biskupske funkcije, nužno je zahtijevala određeno rasterećenje. Osim toga nije rečeno da svatko tko je sposoban za opata odnosno biskupa može biti i sposoban za učitelja. Funkcije su se počele dijeliti na osnovi sklonosti i nadarenosti.
- 105 Još i danas redovničke zajednice koje imaju dovoljno svoga školskog personala nerado prepuštaju poučavanje laicima, ne zato što nemaju povjerenja u kvalifikacije laika, nego zato što su uvjereni da samo osoba koja nije vezana obiteljskim dužnostima i trkom za zaradom, može najbolje služiti učenicima.
- 106 Očito je da se u kršćanstvu pri izboru nastavnika, učitelja, profesora, nije isključivo gledalo na njegovu intelektualnu formaciju, premda bez nje nitko nije mogao biti učitelj, nego i na njegovo etičko življenje. Na taj način garantirala se učenicima ne samo informacija nego i odgoj.
- 107 Poučavanje je obično bilo besplatno. Onoga pak trenutka kada je uvedena plaća, koja je uostalom bila veoma skromna, učitelj nije smio više ništa uzimati od učenika.
- 108 I danas se u mnogim krajevima pa i na razini Crkve sa simpatijom gleda na izbor redovničkih poglavara, biskupa pa i papa iz redova učitelja odnosno profesora. I to je znak koliko se u Crkvi drži do školstva i općenito do kulture.
- 109 Za oba zvanja, ukoliko je u pitanju niska dob, traži se mišljenje i pristanak roditelja. Dob je svakako bila

Školovanje je pretpostavljalo i primjenu školske discipline, koja je među inim predviđala i slučaj kada prekršitelji nisu htjeli odstupiti. Nije to uvijek bio jednostavan postupak niti se u takvim slučajevima mogla vršiti samovolja. Sveti Anzelmo,¹¹⁰ koji je bio vrstan učitelj, stupnjevao je kažnjavanje. Najprije je trebalo učenika upozoriti, potom opomenuti, a onda javno ukoriti. Ukoliko bi učenik i dalje ostao pri svome unatoč evidentnosti njegove krivnje, slijedila je kazna prikraćivanja u hrani, potom izdvajanje iz redovite učeničke grupe, a onda i dijeljenje "packi" ako je bio dovoljno odrastao. Ukoliko nije ni to pomoglo, valjalo se obratiti biskupu za mišljenje.¹¹¹

Od XII. stoljeća već postoje i zakoni koji štite učenike od učiteljske samovolje te se izričito zabranjuje fizičko kažnjavanje. Ostalo je pravo suda, ali ne i kazne.¹¹²

U to vrijeme pouku obavlja *lector*. Najvažnija se metodička jedinica zove *lectio* tj. priprema da bi se gramatički pravilno razumio tekst. Učitelj bi čitao napisane lekcije slijedeći gramatički ili teološki priručnik. Kojiput su se, zbog nedostatka knjiga, i učitelj i učenici služili istim tekstom.¹¹³ Bilješke koje su se stavljale na knjigu zvale su se *glosse*. Još uvijek ne znamo koliko je trajala školska godina, koliko sat, koliko stanka između sati, a koliko praznici.

Nešto ranije (u karolinškom vremenu!) počela se profilirati posebna škola. Zvala se *Scuola Palatina*, podupirao ju je Karlo Veliki, a reorganizirao Alcuin.¹¹⁴ Bila je uzeta za model opatijских i katedralnih škola te je narednih stoljeća maksimalno pridonosila vrednovanju i promicanju kulture. Ideal joj je bio *enciklopedijska* kultura, tj. maksimalno objedinjavanje i koncentriranje ljudskoga znanja. Pala je na plodno tlo jer je u kršćanstvu postojala svijest o jedinstvu znanja i istine. *Istina* kao jedina i jedinstvena stvarnost. Intelktualna pouka je trebala biti enciklopedijska, ali u isto vrijeme i odgojna jer tadašnja škola nije poznavala bolesti suvremene škole: nasilnu diobu školskog procesa na odgojni i obrazovni. Škola je služila cjelovitu rastu čovjeka.

Taj ideal je u ono vrijeme postizavan usvajanjem disciplina koje su pripadale

*triviju*¹¹⁵ odnosno *quadriviju*. Pod *trivij* su pripadale gramatika, retorika i dijalektika, a pod *kvadrivij* aritmetika, glazba, geometrija

---

pomicana. U famoznom samostanu u Cluniju odluku je mogla donositi osoba tek kad je navršila 15 godina dok se u vrijeme Petra Časnoga pravo na odluku odgodilo nakon navršetka 20. godine. U samostan se ipak primalo nešto ranije kako bi se kandidati mogli osim u zvanju odgajati i za prakticiranje evangeoskih savjeta: siromaštva, čistoće i poslušnosti. Za ovu vrstu odgoja mlađa je dob prilagođenija.

- 110 Sveti Anzelmo iz Canterburyja (1033-1109), benediktinski redovnik, bio je i prior i opat pa je stekao velike zasluge za promicanje više kvalitete duhovnosti u redovništvu. Kao kanterberijski nadbiskup zalagao se za slobodu Crkve u Engleskoj. Morao je pred kraljem Wilhelmom II. bježati u izgnanstvo. Zauzimao se za reformu klera te mjesto Crkve u kulturi. Osnivač je i zasebne metode navještaja, koja se sastojala prvenstveno od logične osnovanosti i opravdanosti "kršćanskih istina" bez izravnog pozivanja na Sveto pismo.
- 111 Mislim da se Crkvi bez razloga pripisuje prevelika strogost, premda se tu i tamo u povijesti mogu pronaći crkvene osobe koje su umjesto kršćanskog milosrđa primjenjivale neku svoju pravdu. U tom sklopu ne treba zaboraviti, premda to ne opravdava pojedinačnu praksu Crkve u prošlosti, da su se donedavno u školama dijelile "packe" uz sav didaktički i psihološki progres posljednjih stoljeća.
- 112 Propisi su za to dani u buli pape Aleksandra II (1061-1073).
- 113 Tada se školske knjige nisu dijelile na udžbenike (za učenike) i priručnike (za učitelje). Knjižna proizvodnja je bila zbog tehničkih razloga veoma ograničena. U takvoj situaciji služilo se ponajviše diktatom odnosno "hvatanjem" učiteljeva izlaganja.
- 114 Po svemu sudeći Alkuin je bio benediktinac (730-804). Odgojen je u benediktinskom samostanu u Yorku. Na jednom svom putovanju za rim sastao se s Karlom Velikom, koji ga je pozvao u Galiju. Karlo Veliki mu je povjerio i neke samostane. Alkuin je poučavao Karla Velikog, njegove sinove i kćeri te njegove rođake. U Toursu je osnovao znamenitu školu u koju je dopremao knjige iz Yorka i drugih središta. Pri kraju života posvetio se intenzivnom studiju. Njegov je učenik bio Hrabanus Maurus. Neosporna je njegova uloga u promicanju školstva na prostorima Europe.
- 115 Kompleks od sedam *artes liberales* opisan je već u alegorijskom djelu Marcina Capella "De Nuptiis philologiae et Mercuri et de septem artibus liberalibus", napisanom između 410. i 430. godine, a on se pak poziva na studijski program što ga je iznio Quintilijan u svojim "Institutiones Oratoriae". U trenutku zamišljenog braka između Merkurija i Filologije javlja se sedam zaručičkih sluškinja, tj. sedam liberalnih umijeća koje svaka za sebe predstavljaju disciplinu kojom se bave.

i astronomija.¹¹⁶ Prve su pripadale svijetu umijeća, a druge svijetu disciplina. *Trivium* je imao cilj da odgaja ljudski duh putem spoznaja njegovih zakona, razmišljajući i izričući mišljenje, tako da su *umijeća triviuma* obično nazivana *artes sermocinales* ili *logica*.

Kvadrivijске discipline bile su pak skup znanja koji se odnosio na stvari te njihov način međusobnog organiziranja. Njihov je cilj bio izučavanje vanjske stvarnosti i njenih zakonitosti: brojevnih zakona, prostornih i vremenskih zakona, zakona zvijezda i zvuka. Kompleks četiriju disciplina zvao se i *artes reales* ili *fisica*. *Trivium* odnosno *quadrivium* su se očito usredsređivali na različite stvarnosti. Prvi prema čovjeku i njegovu duhu, a drugi prema stvarima i svijetu. Jedan je imao zadatak formirati logičke, ekspresivne i formalne funkcije čovjeka, a drugi je omogućavao refleksivnu svijest koja je dolazila od kulture.¹¹⁷

U konačnici je, dakle, *trivium* sačinjavao osnovu studija, bit poučavanja samostanskih i opatijskih škola toga vremena. Svijest je shvaćena kao nešto što treba formirati prije nego što se njome počne služiti. Zato su učenici vježbani u ispravnoj primjeni logičkih prosljeđa. Prema Alcuinu *retorika* se morala baviti i političkim i pravnim pitanjima, a za Hrabanusa Maura¹¹⁸ ona je bila samo u funkciji kršćanskog navještaja. *Dijalektika* je smatrana nadopunom gramatike. Cijeli srednji vijek je držao dijalektiku "znanost znanosti" (*disciplina disciplinarum*). Alcuin ju je definirao umijećem mišljenja, razlučivanja dobra i zla.¹¹⁹ Takav odnos prema dijalektici omogućio je pravu eksploziju najrazličitijih i veoma tankočutnih disputa u rasponu od XI. do XII. stoljeća.¹²⁰ *Gramatika* je prema Hrabanusu Mauru temelj svih liberalnih umijeća koja omogućava shvaćanje tekstova jer se svako znanje temelji na njihovu iščekivanju i pravilnom shvaćanju. Za kršćanina ona je ključ shvaćanja "knjige nad knjigama" - Biblije.

Dakle, gramatika nije bila samo znanost korektnog poznavanja jezika, nego i znanost o stilu, što je dobrim dijelom bilo

područje dijalektike. Ona je podrazumijevala poznavanje strukture nastupa, prozodije, naglaska, ortografije, interpunkcije, govornih i idejnih figura, versifikacije i povijesti. Gramatičar je razlagao spise kvalitetnih autora, privikavao je učenike da primijene usvojena načela na određeni tekst te da otkrivaju govorničke oblike, vlastitost termina, umijeće jezika, mjesto i ulogu argumenta u govoru. Na taj način shvaćena gramatika podrazumijevala je sve ono što mi danas zovemo *humanitates*. Zato je biti *gramaticus* bila čast.

U vremenu od IX. do XI. stoljeća studij gramatike, a zatim i same dijalektike unutar programa samostanskih i opatijskih škola, uza sve nedostatke, bio je najbolja moguća priprema za procvat skolastičkog mišljenja XIII. stoljeća.

116 Kao što je gramatika bila važna za humaniste tako je i aritmetika bila presudna važna za matematičare. Nije odmah otpočela imala definiran profil pa je na momente više sličila na magiju. Geometrija se svodila na osnovne pojmove s obzirom na ono što bi se danas zvalo agrimetrijom: mjerenje visina brda, dubina bunara itd. Astronomija se pak bavila pitanjem zvijezda, solsticijem, ekvinocijem, erupcijama na suncu. Glazba još nema svoj zapis. Često je dovođena u suodnos s aritmetikom i astronomijom. Bilo je to pitanje odnosa, proporcija, mjera.

117 Quadrivium je zapravo bio dopunska izobrazba koja je dobrim dijelom bila rezervirana za elitu, a tijekom mnogih stoljeća njegove discipline su smatrane skupom magičnih, misterioznih umijeća koje je trebalo skoro potajno studirati.

118 Hrabanus Maurus bio je Alcuinov đak, benediktinac (780-856), "primus praeceptor Germaniae". Bio je voditelj škole, a 822. godine je postao opatom, a potom nadbiskupom u Meinsu. Bio je veoma ugledan teolog svoga vremena i velik poznavalac otačke teologije. Njegova je velika zasluga procvat pastoralne teološke misli u vrijeme Karla Velikog. Pisao je biblijske komentare, priručnike za teološke i profane discipline te rješavanje suvremenih pastoralnih problema. Imao je smisla i za narodni jezik, a nije zazirao niti od političkog angažmana.

119 S tim u vezi pozivao je i svoje učenike da se njome služe kako bi mogli sporiti heretičke napise. Nisu nedostajali izvori za takvo vrednovanje dijalektike. Pozivalo se na Aristotelov "Organon" i Ciceronove "Topiche", koje je preveo i komentirao Boecije.

120 Ove dispute su kasnije izazvale i same filozofe kao što su Ivan iz Salisburyja, Guljelmo iz Champeauxa, Progon iz Troyesa itd.

Nakon temeljita apsolviranja *trivija* i *kvadrivija* redovničke i kleričke osobe bile su osposobljene za studij Svetog pisma, ne dakle više doslovne interpretacije teksta nego njegova simboličkog, alegorijskog i mističkog izražaja te su bile u stanju shvatiti i komentirati temeljne otačke tekstove, drugim riječima, baviti se teologijom.¹²¹

Ne bismo željeli propustiti reći da to povijesno razdoblje poznaje i izučavanje drugih područja, a ne samo teoloških. Tako se bez prekida nastavlja studij grčkog i nekih orijentalnih jezika.¹²² Studij *rimskog civilnog prava* bio je predmet izučavanja u XII. stoljeću u tourskoj opatiji.¹²³ *Medicina* je dugo bila smatrana privatnom stvari Židova. Pa ipak se među kanonicima i redovnicima našlo ljudi koji su, doduše odbacujući one koje su zvali "ispraznom sektom" židovstva, radije izučavali grčka i rimska medicinska djela. Bilo je redovnika eksperata za medicinu, naročito na području dijagnostike.¹²⁴ No, budući da je bilo teško pomiriti liječničko zvanje s monaškim životom, sabor u Toursu je zabranio redovnicima da pohađaju medicinske studije. Unatoč tome, svaki je samostan imao laboratorij gdje su se pripremali pojedini lijekovi.¹²⁵

I *figurativnim* i *arhitektonskim* umijećima isticali su se redovnici. Njegovali su zlatarstvo, likovnu umjetnost, skulpturu, arhitekturu. Mnoge od tih znanosti mogu svoj nastanak i razvoj zahvaliti redovništvu, barem što se tiče zapadnoeuropskog svijeta.¹²⁶

Zasluge redovništva na području *bibliotekarstva* su neprocjenjive. Kad se uzme u obzir da su njihovi *scriptoriji* bile prve "tiskare", a njihove biblioteke prve "riznice" kodeksa, inkunabula i tiskanih knjiga, jasan je njihov doprinos na ovom području ljudskog duha. Godine 825. biblioteka u San Rikvijaru posjedovala je 256 svezaka, a u San Galu 860. godine 400 svezaka. Postojale su bogate biblioteke u Reichenau, Reimsu. Izmišljen je i dosta praktičan način obogaćivanja biblioteka novim primjercima. Svaki je učenik bio dužan priskrbiti jedan ili dva manuskripta. Tako se u XI. stoljeću biblioteka u Gemblyju povećala za 100 religioznih i 50 profanih manuskripta. Koncem XI. stoljeća nastaju novi redovi,

koji će svoje specifično poslanje gledati u reprodukciji manuskripta. Na taj se način biblioteke proširuju i obogaćuju. Guilbert de Hogent se pobrinuo da Samostan sv. Vincenca u Lionu ima 11.000 svezaka. Pišu se i pravila za vođenje i održavanje biblioteka;¹²⁷ daruju se privatne zbirke samostanskim knjižnicama, a po svemu sudeći u to vrijeme počinju funkcionirati i javne biblioteke.¹²⁸

ZAKLJUČAK

Tako smo u našem povijesno-longitudinalnom odnosno, ako se ima u vidu stupnjevitost (od osnovnog do sveučilišnog školstva u krilu Katoličke crkve), vertikalnom istraživanju, došli na prag osnivanja crkvenih sveučilišta koja imaju zametke u prvim počecima trinaestog stoljeća. Zbog prostornog ograničenja ovdje ćemo istraživanje

121 Na svoj način i danas su ove školske discipline uvod u sveučilišni studij u svim zemljama koje nisu raskinule s tradicijom. U našim krajevima bilo je nedavno sasvim suprotnih pokušaja, koji su se, na koncu, pokazali fatalnim za naše školstvo, a i za odgoj mladih.

122 Hrabanus Maurus, Scotus Eriugena, Notker, Lanfranco, Anzelm, Sigisbert iz Gembliauxa, Sigone iz Marmoutiersa, Stjepan iz Citeauxa, Abelard itd. bili su vrsni poznavatelji grčkog jezika i nekih drugih orijentalnih jezika.

123 Nažalost izučavanje kanonskog prava je u IX, X. i XI. stoljeću, nasuprot onom civilnom, bilo podosta zanemareno.

124 Takvi su npr. bili Notkar iz San Gala, Walafrid Strabone, Gerbert d'Aurillac, Fulbert iz Chartres, Jean de Fecamp, Vilim iz Benigna itd.

125 U nekim samostanskim bibliotekama čuvane su medicinske knjige Hipokrata, Galena, Kvinta Serena, Dioscordie, Costantina itd. To će reći da su se redovnici, pa makar i privatno, intenzivno bavili medicinom.

126 U nekim opatijama su postojale cijele radioničke škole u kojima su radili redovnici i laici koji su svojim umijećem ukrašavali vlastite samostane, crkve i dvorce.

127 Odone iz Charatresa, Makario iz Fleurya, Ugo iz Corbiea pišu pravila za vođenje i održavanje njihovih biblioteka.

128 Konačno je problem nedostatka knjiga riješen. To treba zahvaliti generacijama redovnika, naročito benediktinaca, koji su u smjenama radili u svojim scriptorijima kopirajući manuskript po manuskript.

zaustaviti, sa željom da ga drugom prilikom, kada se ukažu mogućnosti, nastavimo.

Preglednosti radi, pokušat ćemo načiniti kratku sintezu. Crkva nije izmislila školu jer je u trenutku svoga nastajanja zatekla jedan oblik školstva, ali je - nadahnjivana evanđeoskim vrednotama i vođena snagom božanske ljubavi prema čovjeku - stvorila svoju školu, svoju civilizaciju i svoju kulturu, koje ne odbacujući pozitivne zasade čovječanstva, ponajviše grčkoga i rimskoga, nastavljaju oplemenjivati ljudski rod, odgajati njegov um i srce da bi bio što sličniji onome iz čijih je ruku izišao i na čiju je sliku i stvoren. Zato je neopravdano strahovati pred njenim povratkom onome što je njeno, što je ona stvarala i nje govala kako bi mogla služiti čovječanstvu. Na tisuće i tisuće do sada otvorenih osnovnih, srednjih i visokih škola, na stotine tisuća znanstvenika najrazličitijih profila, na milijune i milijune učenika koji su prošli kroz njeno školstvo, bezbroj umjetničkih djela svih vrsta pred kojima zadivljeni i bez daha ostaju ljudi iskrena srca, samo su garancija da Crkva zna svoj posao. Zato prisutnost Crkve u školi, o čemu se kod nas još uvijek dosta govori sa simpatijama a i s prikri venim bojaznima, nije nikakva novost, niti izuzetak, a još manje privilegij. Novost ili bolje rečeno sramota za one koji su to učinili bilo je ne biti u školi, u onome što je, barem za zapadnoeuropsku kulturu, začeto i rođeno u njenu krilu. Ona koja je "izmislila" tu ustanovu nikako po nju ne može biti opasna. Opasnost može biti samo onda ako se iz nje odstrani. Mislim da za to ne treba teoretskih dokaza. Nedavna praksa sa svojim poražavajućim posljedicama u našoj javnosti, toliko je živa da joj ne trebaju nikakvi argumenti, nego silna snaga i tko zna koliko vremena da je se oslobodimo.

